

Жељко Милановић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност

АПОКАЛИПСА КОЈА ТРАЈЕ ИЛИ О ЗАБОРАВЉЕНОМ ВИТОМИЛУ ЗУПАНУ

Сажетак: Рад се бави делом *Апокалипса свакидашњице*, последњим романом словеначког писца Витомила Зупана. У преобликованој аутобиографији, тематски веома богатој, не одустајући од дисукрса есејезирања присутног и у ранијим делима, Зупан одлучно и храбро демаскира модерно друштво конзументизма и перфидних идеологија.

Кључне речи: роман, аутобиографско, туризам, „средњи сталеж“, идеологија.

Па зашто ја, који имам на десној страни капитализам, чији утишани цинизам познајем, а на левој страни револуцију, протест и побуну, рођене из најљудскијег осећања – зашто се не повезујем са њима? Јер стало ми је до моје уметности, а њој је потребна племенита, врела крв – уметност и побуна су готово исто.

Витолд Гомбровић, *Дневник I*

Годину дана после смрти Витомила Зупана (1914-1987), у издању *Младинске књиге* из Љубљане, појавио се његов последњи (незавршени) роман *Апокалипса свакидашњице*. У издању сплитског, сада већ непостојећег, *Ферал Трибјуна* 2001. године Зупанов последњи роман је преведен на хрватски језик. Захваљујући овом закаснелом преводу, роман једног од најплоднијих и најсвестранијих словеначких аутора 20. века, постао је доступан читаоцима којима језик није више називан двочланим именом, али им је искуство транзиције идеологија постало заједничко.

Јадиковати над закаснелим појављивањем романа *Апокалипса свакидашњице* или *ваше гузице у мојим рукама* није смислено из бар два разлога: са једне стране, Зупанови романи *Путовање на крај пролећа* и *Клемент* настали пре Другог светског рата штампани су тек после више од тридесет година, збирка песама писана током седмогодишњег тамновања (1948-1955) штампана је 2006. године; са друге

стране, *Апокалипса свакидашњице* се данас може читати као суморно сумирање онога што се одиграло од Зупанове смрти до краја деведесетих и као тачна дијагноза развоја болести човечанства, која је, сложимо ли се са аутором, константа од памтивека. Случај рецепције *Путовања и Клемента*, понавља се и са *Апокалипсом*: иако дело долази до читаоца много година после свог настанка, његова вредност, значај и узнемиреност коју доноси не губе на снази.

Витомил Зупан, рођен у Аустроугарској, сазревао у Краљевини Југославији, грађевински инжењер, боксер, морнар и можда кривац за смрт младог пријатеља у игри руског рулета, током рата партизан, после рата уредник љубљанског радија и недуго после седмогодишњи учесник балканске варијанте стаљинистичких чистки (додуше, као жртва), писац есеја, новела, драма, песама, књига за децу и романа, до краја живота остао је опседнут некомформизмом и бунтом против свега и свакога.

Зупанови најзначајнији романи (*Путовање на крај пролећа*, *Клемент*, *Игра са ђаволовим репом*, *Менует за гитару*, *Левитан*) могу се читати као преобликоване или замишљене аутобиографије. Њихови јунаци дирају у најосетљивије просторе имагинарног једног друштва (малограђанштина, пут до признавања преко убиства, порнографија, тема Другог светског рата ослобођена идеје колектива, затвори за шаљиве неистомишљенике). После детабуизирања рата у *Менуету за гитару* и детабуизирања затвора у *Левитану* преобликовањем сопствене аутобиографије у модерну прозу, Зупану је остало да се обрачуна са смрћу као последњим табуом некад и данас изнова слављеног „средњег сталежа“.

Апокалипса свакидашњице је логични завршетак прозног низа већ остарелог писца у коме неће бити заборављене ни његове целоживотне опседнутости. Следећи и даље једноставну поетику „не бити посматрач, него учесник“, ¹ Зупан свој последњи роман приповеда у првом лицу не остављајући места недоумици да је главни јунак заправо сам писац. Последњи Зупанов роман има једноставну фабулу и крајње сложену тематику: остарели јунак и приповедач проводи и више него младићки бурно лето на обали Истре размишљајући о најразнороднијим темама неодвојивим од његовог живота.

Говорећи о Зупановој прози, Марија Митровић је приметила да Зупан често укључује есејистичке пасаже у своја дела али и да „уме чак да се размеће својим изузетно широким филозофским, психолошким, антрополошким знањима, што не иде у корист самога прозног текста“.² У *Апокалипси свакидашњице* је изражено присуство есеји-

¹ Marija Mitrović, *Pregled slovenačke književnosti*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1995, str. 355.

² Исто, стр. 357.

стичког дискурса који се бави разноликим проблемима. Готово увек кратка размишљања су кратким резovima одвојена од основног тока романа који прати јунака на летовању. Карактер јунака је кохезивни фактор који обједињује разноликост тема о којима мисли. Другачије речено, дискурс аутобиографије призива дискурс есеја без међусобног потирања.

Главни јунак одлази на морску обалу да би побегао од смрти. У свом бекству повремено успева, али се смрт непрекидно надвија над свим његовим доживљајима. Ако покушамо да разнолике дискурсе романа посматрамо изоловано један од другогa, уз нужна поједностављивања њихове сложености, могли бисмо да пратимо следеће тематске слојеве: човечанство, поетика и друштво, сопствено искуство, туризам и секс – све то на хоризонту смрти из кога зраче лични витализам и његов неизбежни пратилац, песимизам у погледу на прошлост и будућност човечанства.

Зупанова јадиковка над човеком и човечанством започиње опсервацијама о бесмислености писања иза кога се ипак крије одређени изговор. Апокалипса свакидашњице и траје захваљујући злобној природи човека коме слобода остаје ускраћена, а кад дође до ње, иста жуђена слобода га уништава. Човек је обухваћен циничним погледом старца који очајава над цивилизацијом од пластике. Зупан човеково друштво разуме као сигурно ропство и тврди да „због неопозивог лудила на Земљи дало би се закључити да је наступио смак свијета“.³ У цивилизацији Зупан не може да пронађе ништа друго осим начина да се човеку ускрати слобода. Цивилизација, дефинисана као „коитирање, рађање, убијање“,⁴ достиже свој врхунац онда кад беспошtedно почне да уклања сваког човека који мисли – у времену сензација, демагогије и шарлатанства за слободу нема места. У својој запитаности пред неуспесима цивилизације, приближавајући се крају романа, Зупан не заобилази ни историју Балкана, нарочито „срамоту властите домовине“.⁵ Тајна упутства турских власти о уништавању Јермена су увод у причу о страдањима на простору Балкана. Зупанов цинизам иде до краја у демаскирању друштва и његове површне уљудности, лицемерја, давања предности начелима колективитета, двоструког морала, раскорака између идеализма идеја и пакла стварности. Зупан југословенско друштво види као завршни облик Платонове државе у којој су идеје истине, правде и лепоте отелотворене и безгрешне, док се песници и даље протерују. Револуција експлоатисаних је искоришћена против остатка грађана који су бројнији и слабији. Рат је завршен, али и

³ Vitomil Zupan, *Apokalipsa svakidašnjice ili vaše guzice u mojim rukama*, Feral Tribune, Split, 2001, стр. 38.

⁴ Исто, стр. 181.

⁵ Исто, стр. 182.

даље се упада у заседе свакодневице у земљи која је потрошачку грозницу преузела са Запада, полицијске методе са Истока док је њена корумпираност – аутохтони производ Балкана. Ауто-слика Југославије је састављена из међусобно повезаних грешака као што су корупција, колективна кривица, лажи, хаос који води у апокалипсу, сељачки лумпенпролетери...

У таквом свету Зупану преостаје да демонстрира жестоку поетичку грубост према читаоцу говорећи му заповедним тоном да нешто мора и сам замислити јер он неће приложити слике у свом делу. Зупан књижевности дозвољава само делимични уплив маште али верује да претерана маштовитост уништава дело. Бежећи од досаде свакодневице, јунак намерно изазива тучу певањем нацистичке песме – избегавајући досаду књижевности приповедач заповедним тоном прекида размишљање о темпераменту упозоравајући читаоца да је време да престане са тим јер ће га то одвести и до описивања пепеларе. Могуће читање своје прозе као порнографске предухитрује опоменом да постоје јадници који би се можда самозадовољавали док читају.

Зупан каже да је о рату написано много лоших књига, док су оне „саблажњиве“ некад биле забрањиване (иако цензура нија званично постојала) а данас се слободно објављују. Међутим, стицање слободе да се објави све Зупан доживљава као губитак смисла књижевног стваралаштва а писце који су спознали колика је цена слободе стварања види као и даље опасне остатке прошлих времена.

Авантуре са девојком из Копенхагена (секс, алкохол, нудизам, путовање, могући садизам), коју јунак назива измишљеним именом Ласја, враћају му живот у свету који више ништа добро не обећава. Ласја, кад пожели књигу која је и сама слободна и свом читаоцу оставља слободу, каже да жели књигу која садржи радост Волтеровог *Кандида*, шаљивост Нормана Мајлера, Бодлерову горку спознају, лакоћу Пијетра Аретина и Грасијанову мудрост. Главни јунак Ласјин укус оптужује као старомодан. Са друге стране, Ласјина идеја о књизи слободе може послужити као тачан опис Зупанове *Апокалипсе свакидашњице*, али и већине других његових дела.

„Комад филозофа, помијешаног с еротоманом“⁶ је самоодређење главног јунака у коме се рефлектује личност самог Витомила Зупана као што је то случај и са обиљем преобликованих аутобиографских детаља као што су размишљање о хапшењу победника из рата (нарочито ако умеју да мисле), веровање да јунак припада првој генерацији разочараних који ће упознати перфидне механизме тоталитарног друштва, или прича о могућем саучесништву у смрти младог

⁶ Исто, стр. 156.

песника и (са)учешће у смрти девојке пред сам крај рата. Аутобиографско је очито и у критици филма као уточишта амбициозних и полуобразованих људи на самом крају романа.

Бег главног јунака од смрти смештањем у привремено интернационално окружење јадранске обале праћен је беспопшtedном критиком самог туризма али и митске гостољубивости домаћина. У неуморном протесту пред несавршеношћу света, Зупан и његов јунак граде бедкер одбијања од Југославије: ударац у задњицу је југословенски допринос туристичкој услужности. Међутим, како туризам не познаје смрт, јунаку окружење скандинавских туриста ипак прија, наравно – понајвише због Ласје у коју се, можда, и заљубљује.

Присуство младог, слободног и привлачног Ласјиног тела привремено враћа у живот циничног старца и даље жељног живота и узбуђења. Смењивање плиме и осеке његове сексуалне моћи сигуран је знак смрти која вреба у близини и коју вреди преварити. Аутентичног јунака који је еротоман и филозоф, бунтовник и посматрач, свађалица и слободан од окова националности, политике или озбиљности књижевности најбоље описује Ласја која каже да га воли јер цркава на занимљив начин: „Једеш и пијеш, фукаш, купаш се у мору – иако си само једном ногом на овоме свијету“.⁷

Над полном немоћи Зупановог другог Ја надвија се злокобност народне и државне издаје: ако нема потенције, на његов „родољубни, домољубни, државотворни, самоуправни, несврстани, хуманистички и још ау ау ау“⁸ народ пашће сенка! Не морамо веровати у сумњиву моћ књижевности да прориче да бисмо из забринутости Зупановог јунака наслутили родно опредељене ратове који ће разорити земљу слављеног „средњег сталежа“.

Данас читати Витомила Зупана значи бити отворен за ослобађање од веште мимикрије перпетуирања идеологија, како од оне чији је Зупан савременик, тако и од оних које наступају после његове смрти. Богатији за ратно-транзицијско време, враћамо се Зупану да још једном сагледамо човеково истрајавање у апокалипси и могућност да останемо слободни и отворени за књижевност која не служи никаквој идеологији, била она организована облицима власти или вечитошћу малограђанина.

⁷ Исто, стр. 149.

⁸ Исто, стр. 73.

ЛИТЕРАТУРА:

Mitrović, Marija, *Pregled slovenačke književnosti*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1995.

Željko Milanović

**THE NEVER ENDING APOCALYPSE OR ABOUT FORGOTTEN
VITOMIL ZUPAN**

Summary

The paper deals with *Apokalipsa svakidašnjice* (*The Apocalypse of the Everyday*), the latest novel of Slovenian writer Vitomil Zupan. In remodeled autobiography, thematically very rich, not abandoning the discourse of essays presented in earlier works, Zupan resolutely and bravely unmasks the modern society of consumerism and perfidious ideology.